

ĐURO BASLER

GRADINA NA OŠANIĆIMA KOD STOCA

NEKI NOVIJI REZULTATI ISTRAŽIVAČKIH RADOVA

Oko 3 kilometra sjeverozapadno od Stoca, smješten je na jednom zaravanku poviše sela Ošanića arheološki lokalitet zvan »Gradina« ili »Banje«, kako se također često čuje kod okolnog stanovništva. Podaci sa kojima smo dosad o njemu raspolagali ne samo što su bili manjkavi, pa djelomično i netočni, nego i zaključci starijih istraživača — pored sve njihove kategoričnosti — u većini pogrešno postavljeni.¹

Zaravanak ošaničke gradine leži uglavnom na 280 do 290 met nadmorske visine, dok mu relativna visina prema dolini Bregave iznosi oko 220 metara. Zapadne strane strmo se ruše u dolinu potoka Radimlje. Područje nekadašnjeg naselja ima izduženi oblik i zaprema oko 700 dužinskih metara najzapadnijeg dijela zaravanka koji se stere između Hrguda, Stoca i Radimlje. Ostaci građevina protežu se od padina niže zapadnog ugla zaravanka — tamo ispod akropole — pa uz jugozapadni rub prema zaseoku Batnogama.

U prvoj fazi obrade ovog lokaliteta izvršeno je geodetsko snimanje markantnijih objekata u centru gradine, tj. prostoru koji se nalazi u neposrednoj blizini zida od velikih blokova kamena. U daljem razlaganju zvaćemo ga kiklopskim zidom, iako mu to ime u potpunosti ne pripada. (Slika br. 1). Ovim je mjerenjem obuhvaćeno područje od približno 300 metara dužine i oko 275 m širine. Dijelovi naselja istočno i zapadno odavde nisu još uzeti u rad, pa tako ni pregledani. Zapaženo je tek da se na zaravanku prema istoku protežu potezi suhozidina gotovo do pred sam zaselak Batnoge, gdje završavaju nedaleko od dva velika usamljena kamena tumula. Građevine na zapadnim liticama su mahom velikih razmjera, i spuštaju se do na dubinu od preko 100 metara prema dolini potoka.

O kulturnim slojevima na ovoj gradini praktično se ne može govoriti. Kiša je — kao i na većini arheoloških lokaliteta u Hercegovini — i ovdje već davno razlokala zemljani pokrov, te ga zajedno s vrlo brojnim ulomcima keramičkih po-

suda saprala niz padine brijega. Tu i tamo u pregradama solidnije građenih objekata možemo još očekivati izvjesne, u prvobitnom položaju sačuvane nalaze, i pored toga što na cijelom prostoru već uglavnom izbija na površinu kamena podloga brijega. Prostor koji je djelomično obrastao u nisku i dosta rijetku dračevinu, nedavno su uzurpirali neki zemljoradnici u okolici, tako da sada služi kao pašnjak. Pojedine parcele tog pašnjaka ograđene su suhozidinama od kamena koji je uzet s ostataka starih građevina.

•

Kako sam u uvodu napomenuo, istraživanje je provedeno na dosta ograničenom prostoru, s obradom isključivo površinskih nalaza. Prvobitno je u središtu pažnje stajao kiklopski zid, kao najjače naglašeni objekat gradine. Pretraživanjem terena ustanovljeno je, međutim, da je on samo jedan od čitavog niza manje uočljivih, no jednako vrijednih objekata.

Snimanjem je prvenstveno obuhvaćen prostor koji se kao jezik ispružio od gradine prema zapadu, sa tri strane omeđen strmim liticama, dok mu jedini mogući prilaz sa jugoistočne strane štiti onaj već spomenuti suhozid od velikih blokova pritesanog kamena, tzv. kiklopski zid. Nadalje je snimljen veliki, prazni trg četverokutne osnove, što se stere ispred njega. Tri strane ovog trga zatvaraju razne građevine, koje se zatim vežu u splet drugih zidova dalje prema istoku. Za lakše snalaženje obilježio sam pojedine komplekse odnosno objekte slovima abecede.

•

Prostor što ga sa jugoistočne strane zatvara kiklopski zid, služio je kako izgleda, kao akropola naselja. On, istina, leži u razini ostalih dijelova gradine, no njegov položaj je ipak izuzetno naglašen time što je isturen izvan ostalog područja, pa ga tako sa tri strane štite strme, gotovo nepristupačne stijene. Dužina mu iznosi oko 100 metara, a širina 60 metara. Ovdje se na nekoliko mje-

¹ K. Horman i V. Radimsky: Ošanić kod Stoca. Gl. Z. m. 1892, str. 40—46.

sta vide potezi vrlo masivnih zidova od kamenih blokova, naslaganih na suho, često izvanredne veličine. Tako je cijela sjeverna strana akropole zaštićena zidom koji polazi od sjevernog ugla istočne kule, i proteže se uz mali zaokret sve do najzapadnijeg ruba zaravanka. Cijela mu dužina iznosi 106.5 metara. Debljina mu se ne može zahvatiti bez prethodnog iskopavanja, no ona — po svoj prilici — iznosi blizu 2 metra. Kameni blokovi razne veličine, na dijelu između kiklopskog zida (A) i zgrade M, dosta su grubo pritesani, a složeni u nejednake redove prema veličini i obliku pojedinog komada. Na ovaj se zid 58 m daleko od istočnog tornja, nadovezuje prema unutrašnjosti akropole i opet jedan masivni, 240 cm debeli zid od velikih blokova grubo pritesanog kamena nepravilnog oblika (vidi sliku 2). Ovaj se zid, uz mali pregeb u visini tolosa, povlači cijelom širinom akropole, tako da služi kao neka vrsta pregrade. Danas ga jednim dijelom prekriva nasip velikog tumula.

Oko 26 metara sjeverozapadno od njega vide se i opet tragovi jednog nešto tanjeg zida koji teče, isto tako, okomito na vanjski zid. Njemu se, nažalost, već nakon 10 metara gubi trag u podnožju tumula. Velika količina kamena između oba ova zida, zatim nalazi ulomaka grčkih krovnih ploča, daje naslućivati da se ovdje nalaze ostaci neke solidno izvedene građevine (B), koja je — kao jedina na Ošanićima — bila na ovaj način pokrivena, te je nesumnjivo imala javni karakter. Vanjski zid, tj. onaj što zatvara sjevernu stranu akropole, na ovom je mjestu, konstruiran tako da su blokovi kamena pritesani sa pet strana u pravilne plohe od prosječno 50 do 60 centimetara dužine stranice, dok im je šesta — tj. ona koja je okrenuta prema unutrašnjosti zida, — ostala neobrađena. Od takvog kamena sastavljena su oba lica zida, no nije se dalo ustanoviti da li je u vrlo uski unutrašnji prostor bilo nabacano sitnije kamenje. Zid nije bio učvršćen nikakvim veznim sredstvom.

Sl. 1. Gradina na Ošanićima kod Stoca. Centralni dio naselja

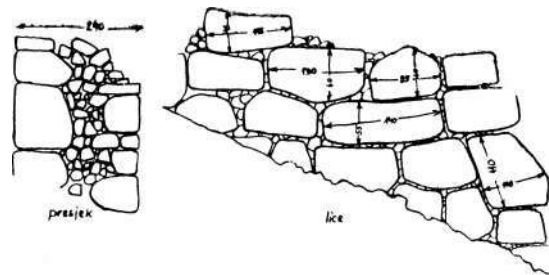
Preostali dio sjevernog zida u dužini od 20,8 m izgleda kao da je također nosio neku građevinu, čiji nam elementi nisu ovog časa poznati. Zid zatim skreće gotovo pod pravim kutem prema jugoistoku, no već se nakon 8 metara gubi u zaravanku akropole. Njegove tehničke osobine u svemu se podudaraju sa zidom u području građevine B. Pored njega, a na domaku malih sjeverozapadnih stepenica vidi se također ugao još jedinog zida koji može da pripada ili nekoj starijoj građevini, ili je služio kao pojačanje velikom zidu na strmom obronku. Stepenice su udaljene od zida oko 1,5 m. One su sa zaravanka akropole vodile u provaliju, prema zgradama ispod akropole. Širina stepeništa iznosi 120 cm, širina jedne stepenice (nogostupa) od 25. do 30 cm, a visina oko 20 cm. Svaka stepenica sastavljena je od 2 kamena razne dužine, no tako da se spojevi dvaju stepenica nikada ne podudaraju. Sada se još dobro vide 3 dužinska metra ovog stepeništa. Od njihovog podnožja povlači se jedan manji zid prema sjeverozapadu, čiji se trag, međutim ubrzo gubi u dubokoj provaliji.

Na zapadnom rubu akropole, u podnožju tumula, a oko 24 m južno od maločas spomenutih stepenica, malazi se u stjenama udubljena manja pećina, spelej, kako bismo nazvali ovu prostoriju. Udubljenje špilje poteže se u istočnom pravcu, dok se u sam prostor može ući samo sa sjeverne bočne strane. Zemljani pod i goli zidovi ne pokazuju ništa izvanrednog. Dužina prostora iznosi oko 8,5 m, a širina nepuna 3 metra. Zanimljivo je da ovaj prostor danas služi kao mjesto u kome se rado zadržava stoka za vrijeme oluje i ljetne žege. S obzirom na smještaj može se pretpostaviti da je prvobitna funkcija ove špilje bila kulturnog karaktera.

Oko 24 metra jugozapadno od speleja počinje na podnožju tumula potez solidnog građevnog zida srednjih dimenzija, koji od tog mjesta teče prema jugoistoku, te se gubi u ruševinama nakon što se povezao sa već spomenutim velikim pregradnim zidom.

Kako sam spomenuo, u središtu akropole podiže se veliki kameni tumulus sa promjerom osnove od blizu 40 metara. Visina prema jugu ne prelazi 2,5 metra, dok je sa sjeverne strane razlika i do 4 m. Uvrh tumula vidjeli su se prije 60 godina ostaci okrugle građevine od nasuho naslaganog kamena, sa zidom debljine od 2 metra. Promjer vanjskog lica građevine iznosio je 11 m. Pred nama dakle, stoje ovdje ostaci jednog tolosa, u širem smislu riječi, čija namjena ovdje na akropoli ošaničke Gradine nije potpuno jasna. Građevina je po svoj prilici služila u kultne svrhe, s obzirom na položaj u odnosu na druge građevine. Danas se na tom mjestu ne vide više tragovi zidova, no ipak nije isključeno da se pod hrpom kamena ondje mogu još naći.

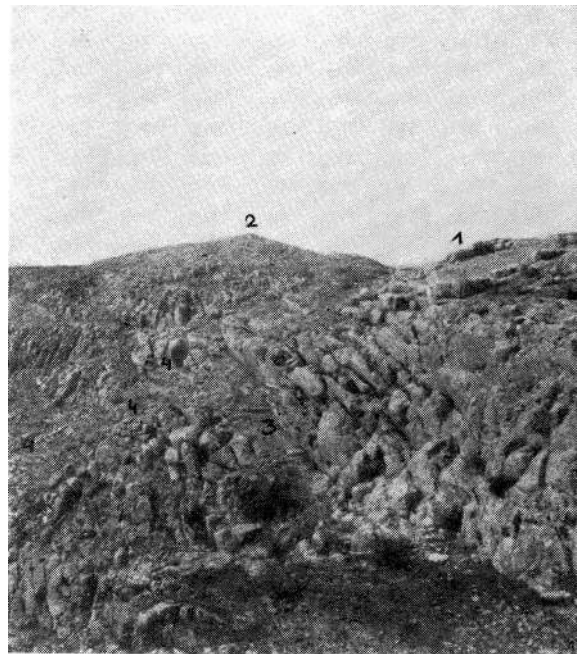
Na zaravnanom prostoru između velikog poprečnog zida i velikog kiklopskog zida (A), stoji

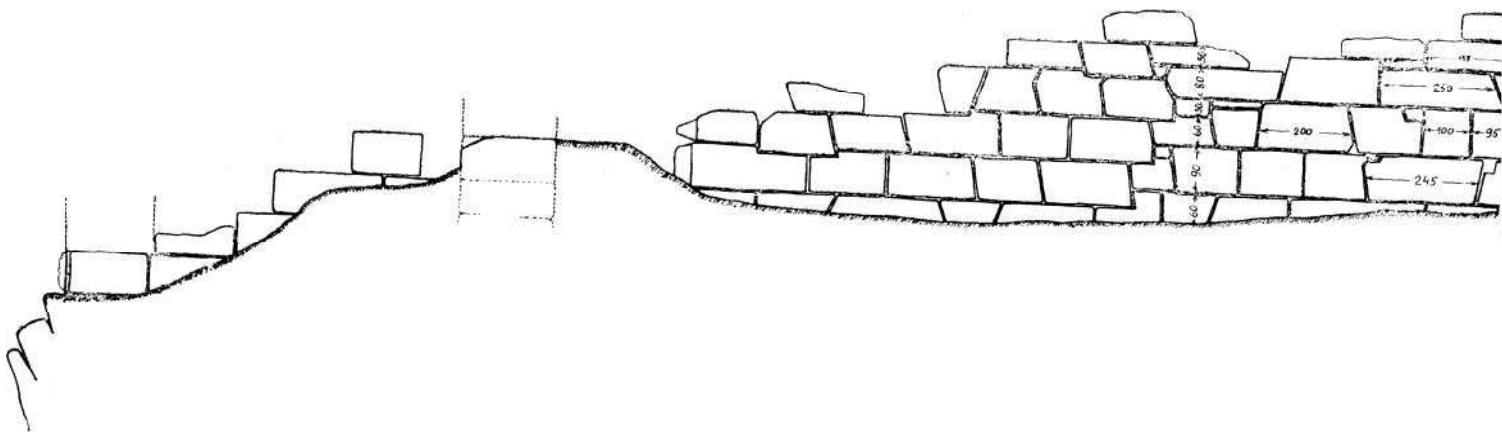
Sl. 2. Presjek i detalj istočnog lica poprečnog zida na akropoli. — Bauart und Vorderansicht eines Mauerzuges auf der Akropolis

u živac kamen ukopana cisterna za hvatanje kišnice. Dužina bazena iznosi 14 m, širina 8,7, a današnja dubina ne prelazi 2 m. Nedaleko od ošaničke gradine izbija slabi mlaz žive vode, pa su već i stari stanovnici bili vjerojatno prisiljeni na trošenje kišnice.

Oko 5 m zapadno od cisterne vodi jedno 3 m dugo stepenište niz brijeg. Za razliku od stepeništa na zapadnom rubu akropole, ovo je 140 cm široko. Malo južnije od njega vide se ostaci još jednog nešto dužeg poteza stepenica kojima se

Sl. 3. Pogled od zgrade G prema akropoli. Desno uvrh kamenjara vide se zidni blokovi jugozapadnog tornja kiklopskog zida (1), dok se lijevo u njegovoj pozadini uzdiže veliki tumul sa tolosom. (2). Ostaci velikog: stepeništa (3) vode u podnožje gradine. Na snimku se još vidi nekoliko slabo sačuvanih poteza južnih podzida akropole (4). — Blick vom Gebäude C auf die Akropolis. Rechts über Fels bei »1« die Mauerblocke des südwestlichen Turmes der Kviklopmauer, links im Hintergrund der grosse Tumulus mit Tholos »2«. Bei »3« Überreste der Treppe, die in die Tiefe führt. Auf dem gleichen Bilde, bei »4«, noch einige Spuren der

Sl. 4. Jugoistočno lice kiklopskog zida. Snimak sadašnjeg stanja.

silazilo u donje dijelove gradine. Do danas se ondje sačuvao neznatan broj stepenica, odnosno njihovih fragmenata, no trasa — usječena u živac kamen — pokazuje pravac njihovog kretanja. Stepenice se mogu pratiti do na dubinu od 7 m ispod zapadnog tornja.

Jugozapadne padine akropole bile su podzidane sa nekoliko zidova čiji se ostaci još mjestimično vide. (slika br. 3).

Od vidljivih objekata na akropoli treba još zabilježiti zid koji se proteže u dužini od oko 20 m na slobodnom prostoru istočno od cisterne. Zid je debeo punih 100 cm, a naslagan je od lomljenog kamena. Njegova funkcija je nejasna, tim prije što mu se nije mogao ustanoviti nijedan od završetaka.

Isto tako ne znamo čemu su služile kvadratične, fino obrađene ploče, poredane južno od manjih stepenica, prema zapadnom tornju.

Veliki kiklopski zid (A) privlači na sebe nesumnjivo najveću pažnju, prvenstveno zbog mase kamena koja je ovdje navučena. (Slika br. 4, 5 i 6). Njegova je namjena potpuno jasna: on je štiti prilaz akropoli sa strane naselja, odnosno prostora koji nije bio prirodno osiguran. Ukupna mu dužina iznosi 63 metra, zajedno sa dijelovima koji prerastaju u oba pobočna tornja. Debljina mu se kreće između 170 i 180 cm, izuzev u području zapadnog tornja, gdje, kako izgleda, dobiva zadebljanje do 220 centimetara, što se bez prethodnog iskopavanja ne bi moglo sa potpunom sigurnošću utvrditi. Ovaj zid sa svake strane flankira po jedan kvadratični toranj sa zidovima od 180 cm debljine. Dok su vanjske mjere tih tornjeva potpuno jednake, izgleda da je unutrašnjost zapadnog tornja ne teče okomito na pravac glavnog metara, zbog već spomenutog zadebljanja zida na tom dijelu. Osim toga izgleda da zapadni zid zapadnog tornja ne teče okomito na pravac velikog zida. Unutrašnji šuplji prostor zapadnog tornja je, po svoj prilici, kvadratičnog oblika sa strani-

com 6,6 m. Istočni toranj je u svojoj unutrašnjoj šupljini nešto izduženog oblika, što dolazi zbog osnovnog zida, koji u području tog tornja ne dobiva zadebljanje kao kod zapadnog tornja. Tornjevi su se nešto slabije sačuvali nego sam zid, no ipak bismo i na temelju takvih ostataka mogli zaključiti da su ga oni nadvisivali za nekoliko slojeva kamenih blokova.

Uz sjevernu stranu zida, dakle prema akropoli, podignuta je još jedna dozida od 3 m širine, no nešto niža nego je sam zid. Bila je to neka vrsta unutrašnje promenade, prostora sa kojeg su u doba ratne opasnosti branitelji mogli vršiti svoje akcije. Ova promenada nije konstruktivno, nego samo organski vezana uz zid. Izgrađena je na taj način što su prvo izgrađena dva vanjska lica zida od kojih je jedan priljubljen uz kiklopski zid, dok je u prazni prostor između njih nabacano kamenje (slika br. 7). Ovaj zid, koliko se to po razrušenom materijalu moglo ustanoviti, završavao se (negdje na horizontali prelazne fuge od većih blokova kamena prema manjima. Ako pretpostavimo da najviši red kamenja, i to onaj od 45 cm debljine, predstavlja ujedno i prvobitni završetak zida, onda je promenada s unutarne strane mogla biti zaštićena sa 145 cm visokom pregradom, što je svakako bilo dovoljno za ratničke akcije toga doba. Nije otkriveno mjesto sa kojega se uzlazilo na tu promenadu.

Kiklopski je zid (A) složen od kamenih blokova razne veličine i raznog oblika, no to oblikovanje — kako izgleda — nije bilo uvjetovano prirodnim formama pribavljenog kamena, nego je namjerno udešena da bi udovoljilo tehničkim, a možda i estetskim principima svoga vremena. Širinu zida (180 cm) popunjavaju uglavnom dva reda blokova razne debljine. Nasuprot vanjskoj, vrlo robusno izvedenoj površini pojedinih blokova, prilježne plohe izvedene su vrlo precizno. Naročito su dotjerani bridovi na prelazima između ravne i rus-

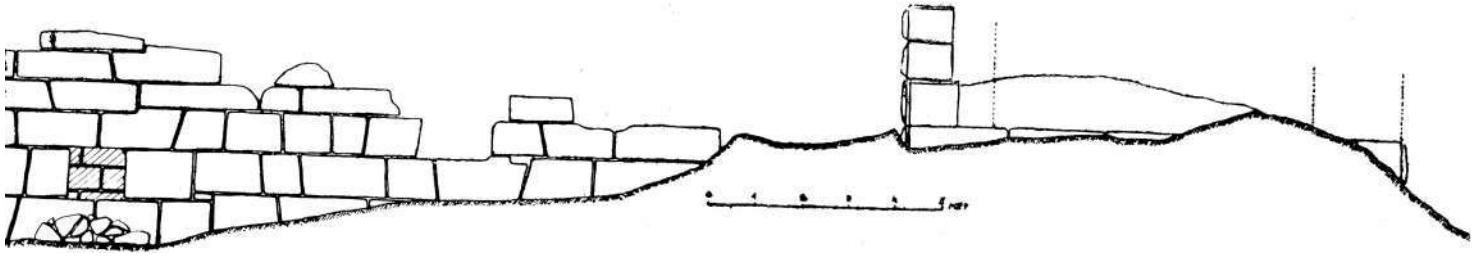

Abb. 4. Vorderansicht der Kyplophischen Mauer. Steizerechte Aufnahme.

tične površine. Vanjski uglovi tornjeva su posebno obrađeni ugladenim bridnjacima, širine 9 cm.

Horizontalne fuge teku uvijek u vodoravnom položaju, i u rijetkim slučajevima čine stepenasti prelom. Tome su nasuprot bočne fuge vrlo često ukošene, a usljed različnosti dužina blokova zid pokazuje izrazito horizontalnu tendenciju. Slojevi zidnog platna slijede slojeve fuga tornjeva, no budući na niveleta fuga jednog i drugog tornja nije istovjetna, to je na trinaestom metru od zapadnog tornja došlo do neke vrste »sukobljavanja« tih slojeva, i njihovog usklađivanja manjim skokovima i umecima. Stiče se utisak kao da su radovi na njegovoj izgradnji otpočeli prvobitno kod oba tornja, odakle se zidalo prema sredini, do mjesta gdje su se oba dijela spajala.

Prolaz kroz zid bio je pored zapadnog tornja. Detalji toga prolaza nisu posebno istraživani, tako da se o njima ne može mnogo što reći.

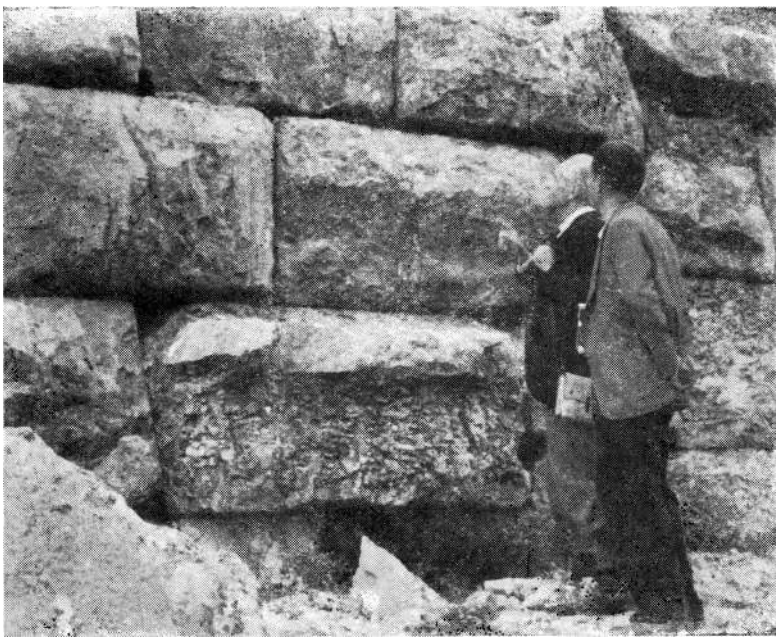
Prvobitna vidljiva visina zida iznosila je oko 4 m, dok mu sveukupna visina iznosi oko 5 m. Zid je položen na specijalno pritesanu kamenu podlogu zaravanka. Priličan broj kamenih blokova leži razasut okolo zida, pa bi se pažljivim premjeravanjem mogao još mnogi od njih povratiti na svoje prvobitno mjesto.

Zid je zanimljiv i u statičkom pogledu. Kako sam ranije napomenuo, za povezivanje pojedinih blokova ovdje nije upotrebljena nikakva žbuka, pa su, dakle, teški blokovi kamena poredani jedan na drugi. Usljed pritiska što ga čini težina kamene mase, a i dugog perioda vremena u kom su blokovi bili izloženi pritisku, nastalo je pucanje kamenih masa, upravo na onim točkama gdje je naročito dolazilo do tog pritiska. Bolje nego ma kakav diagram pokazuju te napukline pravce koncentracije pritiska, i njihova rasterećenja.

Ispred ovog zida vide se na površini zemlje još neznatni tragovi jednog suhozida, sastavljenog od većinom manjih komada lomljenog kamena, koji se — lomeći se u cik-cak — povlači gotovo paralelno s njim. Oba njegova kraja su polukružno zasvedena. Debljina mu iznosi oko 135 cm. Zid je složen na taj način što su prvo, od većeg kamenja izrađena oba lica, a zatim je u prazni unutrašnji prostor nabacano razno kamenje. Na zapadnom kraju zid se gubi u supstrukcijama jednog tornja zida A. Isto tako su zidovi' nasuprot istočnog tornja ponešto razbijeni. Zid danas ne doseže više od prosječno 40 do 50 cm, no ima ga mjestimično i do 70 cm visine. Prema razrušenom materijalu koji leži oko njega, prvobitna bi mu se visina

Sl. 5. Dio agore sa pogledom na kiklopski zid. Ispred njega se naziru otaci t. zv. zida, s izlomljenom linijom. — Die Kyplophische Mauer, davor die sparlichen Reste der Zick-zackmauer, von der Agora aus gesehen.

Sl. 6. Detalj kiklopskog zida. Monumentalni razmjeri u odnosu na dimenzije čovjeka dolaze ovdje do svog punog izražaja. — Detail der Kyklopischen Mauer.

mogla rekonstruirati najviše do 150 cm, no time još uvijek nije rečeno da je na mjestu ostao do danas sačuvan sav nekadašnji njegov materijal.

Pitanje koegzistencije oba ova zida pretstavlja jedan od vrlo zanimljivih problema ošaničke gradine. Postavljeni isuviše blizu jedan do drugoga, oni jasno pokazuju namjenu kojoj su služili, no uzimajući u obzir raznolikost njihove izrade, teško bi se moglo povjerovati da su oba istodobno vršila funkciju odbrane akropole. Budući da se ovaj mali zid s izlomljenom linijom i danas još sačuvao mjestimično i do 70 cm visine, pitamo se da li je nasip zemlje na tom mjestu bio u doba postojanja zida A toliko debeo da je mogao prekrivati zid, »s izlomljenom linijom« u punoj, do danas sačuvanoj visini. Što se tiče samoga zida A, to je bilo potpuno moguće.

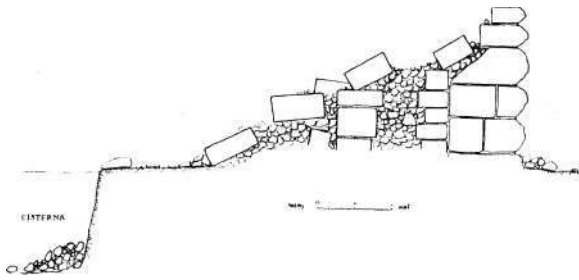
U priličnoj mjeri poravnani prazni prostor ispred kiklopskog zida služio je nesumnjivo kao glavni trg naselja. Širina mu, od zgrade C do P iznosi punih 98 m, a dužina od zida A do cisterne E 124,5 m. U međuprostoru se danas vide još tragovi zida »s izlomljenom linijom« i vrlo slabi ostaci nekog vijugavog zida pored javne cisterne, no izgleda da su oba ova objekta starijeg datuma i da ih je prekrivala zemlja u doba kada su trg zatvarale građevine A, C, E i P.

Sjeverni dio zapadne strane trga ruši se u provaliju koju samo jednim dijelom danas još podržava ostatak zida. Ovaj prostor, širok 45 m, bio je zapravo ono zjalo na koje su kiša i druge atmosferilije odvucli sav kulturni sloj ne samo sa trga nego i sa prostora svih okolnih zgrada. Materijal leži dana, ispreturen i polomljen, u vododerini tog mjesta, a dospio je mahom već do samog potoka Radimje.

Nešto više od 46 m daleko na jug od vanjskog ugla jugozapadnog tornja zida A, počinje četverokutna vrlo pravilno izvedena građevina, potpuno orijentirana prema zidu A. Vanjska širina građevine iznosi 50 m, dok joj dužina nije mogla biti točnije fiksirana zbog vrlo fragmentarno sačuvanog zapadnog zida, koji je — situiran iznad provalije — danas već potpuno rastresen i oronuo. Koliko se moglo ustanoviti, zgrada je bila dužine oko 65 metara. Vrlo precizno postavljeni zidovi u pravi kut, govore da su graditelji vladali potpuno zanatom. U unutrašnjost prostora vode dvojna vrata. Ulaz u istočnom zidu neće biti širi od 150 centimetara. Njegov sjeverni dovratnik je skoro potpuno razoren, pa je tako i premjeravanje bilo pomalo nesigurno. Otvor na južnom zidu je, naprotiv vrlo širok (420 cm), tako da bi čitava kola mogla nesmetano ulaziti u dvorište. Zanimljivo je da velika vrata nisu bila okrenuta prema trgu.

Od sjevernog zida ove građevine ostali su sačuvani još samo podzidi. Istočni i južni zid, kao najbolje sačuvani dio građevine, izvedeni su isključivo od lomljenog kamena 30 do 40 cm dužine, od kojega su izvedena ne samo oba vanjska lica, nego je njima popunjen i prazni međuprostor između obaju »oplata«. Širina zida iznosi 145 cm. Zid i danas još doseže mjestimično i do 1 metar visine, a svojevremeno nije mogao biti viši od 1,5 do 2 metra. Kamen za njegovo lice pripreman je tako da je običnom, uglavnom oblom kamenu, otsječen jedan od izduženih krakova, pa je kamen složen u zid tako da otsječenom površinom čini njegovo vanjsko lice.

Prostor unutar zidova je prazan. Unutrašnji uređaj bdo je nesumnjivo od građe koja je lako propadala. Možemo jedino pretpostaviti da je po-

Sl. 7. Tipičan presjek kiklopskog zida u današnjem stanju ruševina. — Typischer Ouerschnitt der Kyklopischen Mauer.

red zidova unutar dvorišta tekao trijem. Veličina i položaj same građevine daju naslućivati da je mogla služiti nekom javnom prometu.

Oko 25 m južno od zgrade C vide se tragovi nekoliko zidnih poteza koji nisu mogli biti potpuno zahvaćeni geodetskim snimanjem. Cijeli prostor obilježen je sa znakom D. Značaj ovih zgrabiće nam, možda, nešto više razjašnjen nakon studija na terenu. Usred prostora, između neznatnih tragova dvaju zidova, vidi se ugao jednog zida debljine od oko 100 cm. Ovi se ostaci povezuju prema jugu s ostalim, još nesnimljenim dijelom ošaničke gradine. Markantni zid koji se od velike javne cisterne (E) povlači prema zapadu, razloma se u prostoru D na nekoliko zidnih poteza kojima zasada nije evidentiran južni dio, gdje se — naslanjajući se neposredno na ove — pružaju još brojni tragovi sličnih zidova. Ovi zidovi su nam zasada zanimljivi tek kao dokument tehnike zidanja. Debljina im se kreće uglavnom između 136 i 144 cm, dakle $4\frac{1}{4}$ do $4\frac{1}{2}$ grčke stope, izuzev dovratnik koji je zadebljan do 180 centimetara. Otvor vrata ima raspon od 295 cm. Visina vidljivog dijela zida kreće se i do 1 metar, no u većini je od njega ostao sačuvan samo najdonji sloj, koji počiva neposredno na kamenoj podlozi brijega. Kamen zidova je gotovo neobrađen, tek ponegdje pritesan u oblike pogodne za uklapanje. Ugaoni blokovi su manje-više kockastog oblika. Za vanjsko lice su ponegdje upotrebljene i velike ploče, položene okomito svojom izduženom stranom, tako da plohom zatvaraju lice zida. Slične kamene ploče upotrebljene su mjestimično kao uložci za stabilizaciju zidne konstrukcije, između slojeva oblučastog kamena. Njihova funkcija odgovala bi današnjim klamfama. Razumije se samo po sebi da ni u ovom, kao i svim ostalim zidovima, nema nikakvog vezivog sredstva.

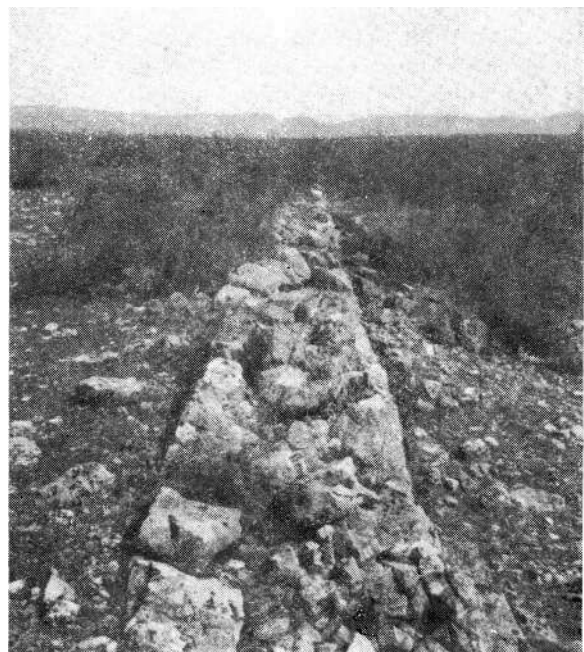
Velika javna cisterna (E) smještena je u južnom dijelu trga. Ovdje je u živac usječen bazen pravokutnog oblika veličine 15 puta 11 m. Dubina mu i danas još iznosi oko 5 m. Bazen je ograđen suhozidinom u obliku nepravilnog četverokuta, tako da je između zida i usjeka ostavljen slobodan prostor za kretanje. Zid koji i danas još dosiže visinu od oko jednog metra, debeo je prosječno 155 cm. Građevinski materijal sastoji se od vrlo so-

lidne građe, amorfne, tek prema vanjskom licu zida malo pritesanog kamena srednje veličine. U prostor se ulazilo kroz 320 cm široka vrata u sjevernom zidu.

Ispred cisterne, prema trgu, vide se na površini zemlje vrlo slabi ostaci zida (F), koji čini nekoliko zavoja. Vrlo teško bi se moglo odgonetnuti njegova prvobitna funkcija unutar naselja. Vidi se tek toliko da je zid bio 136 cm širine. Na njega se, prema istoku, nastavlja i opet jedan sličan potez slabog zidnog nasipa, koji zatim — 53 m daleko od sjevernog ugla cisterne — prelazi u slabo sačuvanu građevinu četverokutne osnove (G), sa vratima u sjeveroistočnom uglu. Njeni tragovi jedva se naziru u travnjaku zaravanka. Od zgrade je zapravo ostalo sačuvano samo nešto malo rubnog kamenja koji dozvoljavaju približnu rekonstrukciju prostora. Zid je bio širine oko 1 m.

Slabo sačuvani zidovi u prostoru H lome se u više poteza, iz kojih se zatim izdvaja zidni dvored P, i zid koji se kreće u pravcu sjevero-istoka. Njihova debljina u prostoru H iznosi 136 cm. Građevine I i J stoje na usamljenom prostoru. Dalje od njih nastavljaju se potezi ostalih zgrada koje za sada još nisu snimljene. Dimenzije njihovih zidova su dosta različite.

Širina zida prve zgrade ne prelazi 100 cm, dok im se širina u zgradi J kreće do 136 cm. Od tih zidova ostalo zapravo sačuvano samo okvirno kamenje.

Sl. 8. Sjeveroistočni zid prostorije P. Ovako nam se u većini slučajeva pokazuju danas ostaci starih ošaničkih građevina izvan akropole. — Nordöstliche Mauer des Raumes P. Charakteristischer Mauerzug der Gebäude ausserhalb der Akropolis.

Uski, ozidani prostor P zatvarao je trg sa istočne strane. Budući da je zid prema trgu daleko slabije sačuvan, može se smatrati da je i njegova grada bila nešto slabija, odnosno manje otporna prema vremenu. Širina oba zida iznosi 100 cm. Na slici br. 8 lijepo se vidi potez sjevero-istočnog zida.

Građevine K, L, N i O nadovezuju se u sjeveroistočnom pravcu na koridor P. Izgleda kao da sve te prostorije (P, H, K, L, M) pripadaju sklopu jedne građevine. Danas to možemo tek naslućivati, budući da nam je na Ošanićima ostao neobrađen još dosta veliki dio građevina, prvenstveno u stanbenom dijelu naselja, pa tako zapravo ne možemo još uopće ni govoriti o tipu stanbenih zgrada. Ovdje nas donekle zbunjuje izvjesna zamršenost pravaca pojedinih zidova, kao i razlike u njihovim dimenzijama. Nije isključena mogućnost da su, možda, starije zgrade H, K, L, i M presječene naknadnom izgradnjom koridora P, da bi time veliki trg dobio i sa ove strane odgovarajući okvir.

Prostor O čini niz terasa koje se postepeno uzdižu, ali u svom ist. dijelu i gube u kamenjaru zaravanka.

Zgrada N ostala je odlično sačuvana, i pored toga što je bila izgrađena na rubu jedne litice. Naročito je ostao lijepo sačuvan njen sjeveroistočni dio, koji je u svemu identičan s ostalim zidovima njegovih razmjera. Širina zidova iznosi 136 cm.

*

Opisani dio ošaničke gradine pretstavlja, kako je već uvodno rečeno, samo fragment jedne veće cjeline, zapravo samo središnji prostor jednog većeg naselja. Oblik, kao i svi drugi elementi tog naselja nisu sa ovim snimanjem i obradom mogli biti potpuno obuhvaćeni. Naselje je imalo akropolu, a ispred nje trg okružen zgradama i jednom velikom javnom cisternom za hvatanje kišnice. Prilaz akropoli štitio je veliki zid od kamenih blokova kolosalnih razmjera. Objekti na akropoli bili su, po svoj prilici, isključivo sakralnog karaktera; to su tumulus, tolos, spelej i zgrada od naročito izrađenog kamena, pokrivena tegulama.

Sve gradnje izvedene su u suhozidu. Oblik i veličina kamena upotrebljenog za gradnju pokazuje veliku skalu, ne samo forme nego i načina obrade. Dominira rustičnost, no ni u kom slučaju kao znak nižeg stupnja civilizacije graditelja ovog naselja. Rustika je ovdje namjerna tvorevina majstora koji neobično vješto vladaju zanatom. Ravne plohe, kada je to potrebno, izrađuju besprijekorno. Arhitektura ošaničke gradine je zapravo prilagođena ambijentu. Teški hercegovački kamenjar ovdje neprimjetno prerasta u oblike koje je čovjek odredio, ali oni nimalo ne odudaraju od svoje okoline, i ne krnje njenu veličanstvenost. Osnivači ošaničke gradine preživljavali

su nesumnjivo jednu visoku kulturu, svježiu i konstruktivnu, dok su u biološkom smislu bili zdrav i uz prirodu tijesno povezan elemenat.

O kiklopskom zidu (A) pisano je na drugom mjestu. Izuzev njega, podzida građevine B i zapadnih podzida akropole, svi su zidovi izvedeni na sistem »oplata«, tj. na taj način što su prvo izvedena oba lica zida, a zatim je u prazan prostor bez reda nabacano kamenje. Veličina pojedinih kamenica je različita, no u licu (oplata) zidova dominiraju komadi od 30 do 40 cm. dužine, dok je unutar nabacani materijal po pravilu manjih razmjera. Izuzetno je u zgrade C upotrebljen kamen podjenake veličine, za lice kao i za srž zida: Primjere takvog zidanja vidimo na slikama br. 9 i 10.

Od ovakvog načina formiranja fasade odudaraju podzidi na zapadnoj strani akropole. Kamenim blokovima razne dužine, pritesane su samo obje horizontalne plohe. Debljina takvih blokova kreće se između 15 i 30 cm. Nekoliko blokova iste visine čine jedan red, no u donjem potezu spojna fuga se penje ili spušta, na mjestu gdje se nastavljaju blokovi drugačije visine. Taj skok spojnica izvodi se gotovo po pravilu na jednom podužem kamenu, kome je gornja površina stepenasto obrađena. Okomite spojnice su nemarno obrađene. Podloga za zid uklesana je u živac kamen.

Podzidi građevine B razlikuju se od ostalih podzida zbog obrađene površine kamenih blokova sa 5 vidljivih strana, dok im je ploha prema unutrašnjosti, tj. srži zida ostavljena u rustici. Blokovi kamena tog zida su minimalno izduženi u horizontalnom pravcu, a veličina im se kreće između 50 i 60 cm.

Još jedan građevni detalj je neobično važan za našu gradinu. To su ostaci krova zgrade B na akropoli. Kao jedina na ošaničkom zaravanku, ona je bila pokrivena tegulama i imbricima od pečene zemlje (slika br. 11). Hormann i Radimsky (Gl. Z. m. 1892, str. 45) primjetili su svojedobno njihove tehničke osebnosti, no ipak su ih, bez razloga, uvrstili u običnu rimsku robu. Ovaj materijal je, međutim, izrazito grčkog porijekla. One su sivo-žute boje, načinjene od dosta slabo miješane gline u kojoj se vide povećii komadi neusitnjenog materijala crvenkaste i šive boje. Površina im je dosta grubo izrađena. Čitavih, očuvanih komada jedva da će se još naći. Fragmenti, iako relativno dosta veliki, ne dopuštaju sasvim sigurno rekonstrukciju razmjera čitavih komada. Plohe tegula (Grci su ih, vjerojatno, nazivali plintima) su 3,3 do 3,4 cm debljine. Zalisci za imbrekse (solene) sa obiju bočnih strana tegule, koso se dižu prema rubovima, tako da bočna visina tegule iznosi 6 centimetara. Imbreksi (soleni) su poligonalno formirani. Dvije stranice padaju od sljemena prema rubovima, svaka u širinu od oko 8 cm, a zatim se još jednom lome u plohu od 3 cm širine. Raspon osnove imbreksa iznosi oko 16 do 17 cm. Tako velika širina imbreksa ne bi zbog

Sl. 9. Sjeverozapadni zid zgrade G. Na ovom je mjestu ostao najbolje sačuvan primjer zidanja po sistemu »oplate«. — Nordwestliche Mauer des Gebäudes C mit der charakteristische Bauart.

samog krova bila potrebna, jer bi za spoj dvaju tegula bio sasvim dovoljan raspon od 12 cm. Biće, dakle, prije da je imbreksu morala biti data veća masa, da bi tako vlastitom težinom mogao doljevati udarcima nevremena. Debljina stijena imbreksa kreće se između 1,8 i 2,1 centimetra.

Krovovi sa keramičkim plintima javljaju se u Grčkoj već u doba geometrijskog stila, negdje oko X vijeka prije nove ere. Njihova fabrikacija doživljava tokom vremena izvjesna usavršavanja, koja konačno dovode do tehnički dotjerane robe prvih vjekova nove ere. Ošaničke tegule i imbreksi su relativno primitivnije zgrade, što može biti dvojako uslovljeno: vremenski i regionalno. Zasad nam se ne pružaju mogućnosti za njihovo uspoređivanje s odgovarajućom grčkom robom, što bi nam svakako pružilo osnovu za njihovo bliže datiranje. U doba postojanja ošaničke gradine, ovaj sistem pokrivanja zgrada, kako vidimo, važi još kao velika rijetkost i svakako privilegij naročitih građevina.

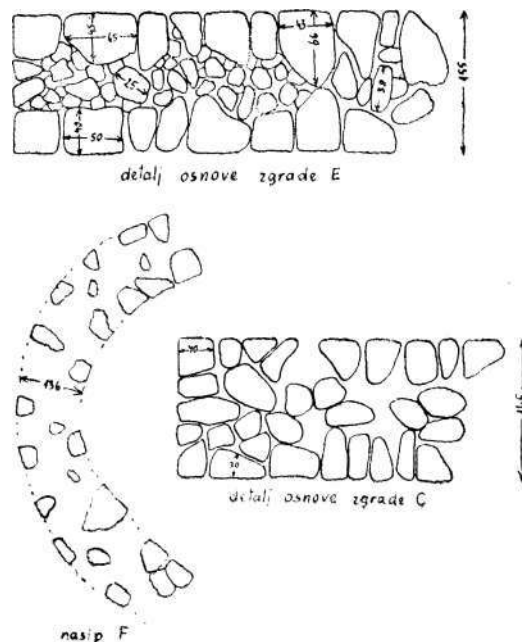
U sadašnjoj fazi istraživačkih radova na Ošanićima, ne bi imalo osnove dublje upuštanje u problem namjene pojedinih objekata, pa i zgrade B. Stoga ćemo ovo pitanje ostaviti za kasnije vrijeme.

Ošanička gradina upravo je zasuta brojnim ulomcima keramičkih posuda. Veći dio tih ulomaka dospio je utjecajem atmosferilija na padine brijega. Među keramičkim materijalom najbroj-

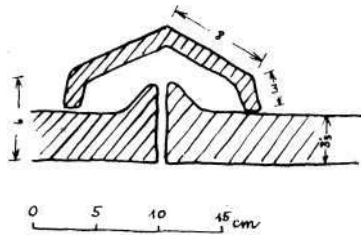
niji su ulomci neke vrste amfora, velikih razmjera i podebelih zidova. Sve su izrađene na lončarskom kolu, od čvrstog, grubo miješanog materijala koji je u najviše slučajeva vrlo sličan krovnim pločama zgrade B. Jedino se u boji fakture pojavljuju ovdje izvjesne razlike, budući da izvjestan broj takvih amfora teži ka crvenkasto smeđoj boji. Isto kao u fakturi krovnih ploča, i ovdje se u glini primjećuju primjese krupnijih zrnaca više crvenkasto pečene glinene mase.

Debljina zidova vrata kreće se između 7 i 8 mm. Sačuvani dijelovi pokazuju da su takvi vratovi bili 10 do 11 cm visoki, a s promjerom od 9 do 10 cm. Gornji im je završetak bio ponešto izvijen i pojačan zadebljanjem trokutastog presjeka, ispod čega su se izvijale podebele ručice. Nije mi pošlo za rukom da otkrijem sve potrebne elemente za rekonstrukciju njihovog trbuha. Dno im je — sudeći po nalazima, — bilo zašiljeno, tako da su se mogle zabadati u pijesak. Biće da su takve amfore bile vrlo izduženog oblika, o čemu govori debljina njihovih stijena. Hormann i Radimsky su uspjeli da među ošaničkim nalazima 1892 godine razluče 2 do 3 vrste takvih posuda. Većina materijala po svojoj fakturi pokazuje izvjesnu srodnost sa krovnim pločama građevine B na akropoli.

Drugu skupinu keramike čine ulomci fino izrađenih posuda od sive i svjetle sivkastosmeđe gline, a većinom premazanih crnim firnisom. Ulomak nožice i okomito kaneliranog trbuha dvaju posuda odaju poznate oblike grčkih skifosa. Po svom obliku one su vrlo bliske skifosima iz japodskih grobova u Jezerinama i Ribiću kod Bihaća (sl. br.

Sl. 10. Vodoravni presjek nekih zidova izvan akropole. Einige Mauerzüge ausserschhalb Akropolis.

Sl. 11. Prevez krovnih plinta i solena sa zgrade u prostoru B. — Ouerschnitt der griechischen Dachziegel vom Gebäude B.

12).² Popratni materijal jezerinskih i ribičkih skifosa pripada srednjelatenskom periodu, dakle otprilike IV vijeku prije nove ere. Razlika je samo u boji fakture, koja u japodskim grobovima pokazuje nešto jače nijansiranje prema smeđoj boji, dok su ošanički fragmenti još gotovo potpuno sivi.

Ne samo zbog fakture, nego i zbog svog geografskog položaja ošanički skifosi mogu biti ne mnogo, no ipak stariji od jezerinskih i ribičkih primjeraka. Neki drugi, u priličnoj mjeri amorfni ulomci posuda grčkog porijekla, premazanih firnisom, pokazuju u svojoj fakturi tendenciju ka žuto-smeđoj boji. Tanje stijene i finija izrada one više smeđe robe, svakako je znak njenog nešto mlađeg porijekla.

Sl. 12. Skifos iz jednog japodskog groba sa Jezerina kod Bihaća. — Ein Skifos vom Grabfeld der Japoden in Jezerine bei Bihać.

To je i razumljivo ako uzmemo u obzir fakat da je naselje egzistiralo kroz dugi period.

Treća vrsta keramike sa Ošanića je ilirskog porijekla. Ona je najmalobrojnija, no ipak vrlo važna za približno prosuđivanje prilika na gra-

² V. Radimsky: Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća. Gl. Z. m. 1893. WMBH III str. 149 do 180. — V. Čurčić: Ravna grobišta Japoda u Ribiću kod Bihaća. Gl. Z. m. 1898. str. 627 do 656, zatim WMBH. VII str. 17.

dini. Malo je vjerojatno da je ona stigla na ovaj lokalitet isključivo trgovačkim putem, nego će prije biti da ona znači prisustvo Ilira na tom mjestu. Dakako u posljednjim fazama života ovog naselja. Ulomci su većinom atipični, što se oblika tiče, no to ovoga časa nije ni tako bitno.

Velika količina keramičkih fragmenata na Gradini poviše Ošanića upućuje nas na pretpostavku da je ondje mogla postojati čitava radionica — barem za onu, u nebrojenim količinama sačuvanu, grubu robu (amfore). Njeno mjesto nije još otkriveno.

Negdje u blizini Ošanića — samo mjesto nalaza nije još poznato — nađeno je svojedobno nekoliko primjeraka brončanih novčića, kovanih po grčkom uzoru, a sa natpisom »Daorson«⁸. Novac je datiran u II vijek pr. n. e., a trebao bi — prema mišljenju dr Patscha — pripadati ilirskim građanima ošaničke gradine. Dr Patsch nije ipak ovo izrekao kao gotovu činjenicu.

Sa teritorija Jugoslavije poznajemo izvjestan broj gradina sa megalitskim zidovima, većinom sa dalmatinskog područja. Na nekim od njih locirane su i neke stare, historijski poznate naseobine, kao što je Epetium (danas Stobreč), Pharos (Starigrad na Hvaru), Asseria (Podgradje kod Benkovca), Varvaria (Bribir), Salonae (Solin), Nedinun (Nadin), Issa (Vis) i u Crnoj Gori Meteon, (danas Medun kod Titograda). Gradinama kod Ošanića, Trebeništa, Toru kod Jelse na Hvaru, Škripu na Braču i Gustijerni na otoku Žirju, zaboravljeno je staro ime. (Slika br. 13). Ovim pregledom nije svakako iscrpljen repertoar spomenika ove vrste na našem području, jer je on sastavljen isključivo na temelju objavljenog materijala. Megalitske zidove mogle su imati i još neke druge naseobine kao što su Trogir, Naron, Epidaur ili Budva, no u tim su mjestima kasnije gradnje većim dijelom zamele tragove starih grčkih emporija.

Do sada je najviše raspravljeno o nekim kiklopskim zidinama na tlu Dalmacije. Pregled o tome dao je svojedobno Frane Bulić u jednom podužem članku splitskog Bulletin.⁴ Naročito je vrijedan njegov historijat istraživačkih radova na tim zidovima do vremena objavljivanja članka. Zapravo je u toj studiji rezimirano sve što je do Bulićevog vremena bilo učinjeno na polju istraživanja grčkih fundacija na Jadranu, uključujući ovamo i lične autorove nazore o tom problemu.

Osnovna ideja Bulićevog izlaganja može se svesti na konstataciju da su gradine sa kiklopskim zidovima na tlu Dalmacije grčke tvorevine iz III vijeka prije nove ere. Do ovakvog zaključka on je došao na temelju historijskih podataka o grčkim kolonizatorskim akcijama na Jadranu, postojanju jakih grčkih naseobina u ovom kraju, po starim

³ Dr. K. Patsch: Zbirka rimskih i grčkih starina u Zemaljskom muzeju. Gl. Z. m. 1914, str. 143.

⁴ Bulletino di archeologia e storia dalmata, XXXIII. 1910. str. 3—66, tab. I—XVIII.

sačuvanim nazivima pojedinih mjesta koje vuku korijen iz grčkog jezika, te — konačno — na temelju oblika i dimenzija kamenih blokova njihovih utvrda koje lako podsjećaju na slične objekte u matičnoj zemlji. Opredjeljivanje gradina u III vijek prije nove ere nije s njegove strane potkrijepljeno sigurnim argumentima, budući da se nije odviše dugo zadržavao na analizi svih mogućnosti takvog datiranja, tim prije što je većina primorskih gradova egzistirala u vrlo dugom periodu vremena.

U novije doba dr M. Abramić⁵ je pokušao oboriti jedan dio teza F. Bulića, odbijajući njegove postavke za Asseriju, Varvariju i Salonu. Prema njemu ove tri gradine nisu starije od prvog carskog doba, tj. od prvih decenija I vijeka nove ere. Navodeći arhivske (epigrafske) podatke o carskim donacijama zidova nekim već poznatim gradovima u provinciji, dr Abramić stavlja — bez dubljih razloga — i utvrde ona tri nabrojena grada u istu kategoriju. Prema njegovoj tvrdnji grčkog su porijekla samo oni zidovi koji su sastavljeni od nepravilnih i nejednako obrađenih, relativno malenih blokova kamena. Kao obrazloženje teze, dr. Abramić naglašava da su zidovi Asserije i Varvarije sagrađeni od mnogo većih blokova, porredanih u pravilne slojeve, da im je površina

obrađena vrlo rustično i da leže na temeljima od sitnih kamenih ulomaka povezanih u kompaktnu masu⁶. Ovo posljednje, međutim, ne važi za Asseriju.

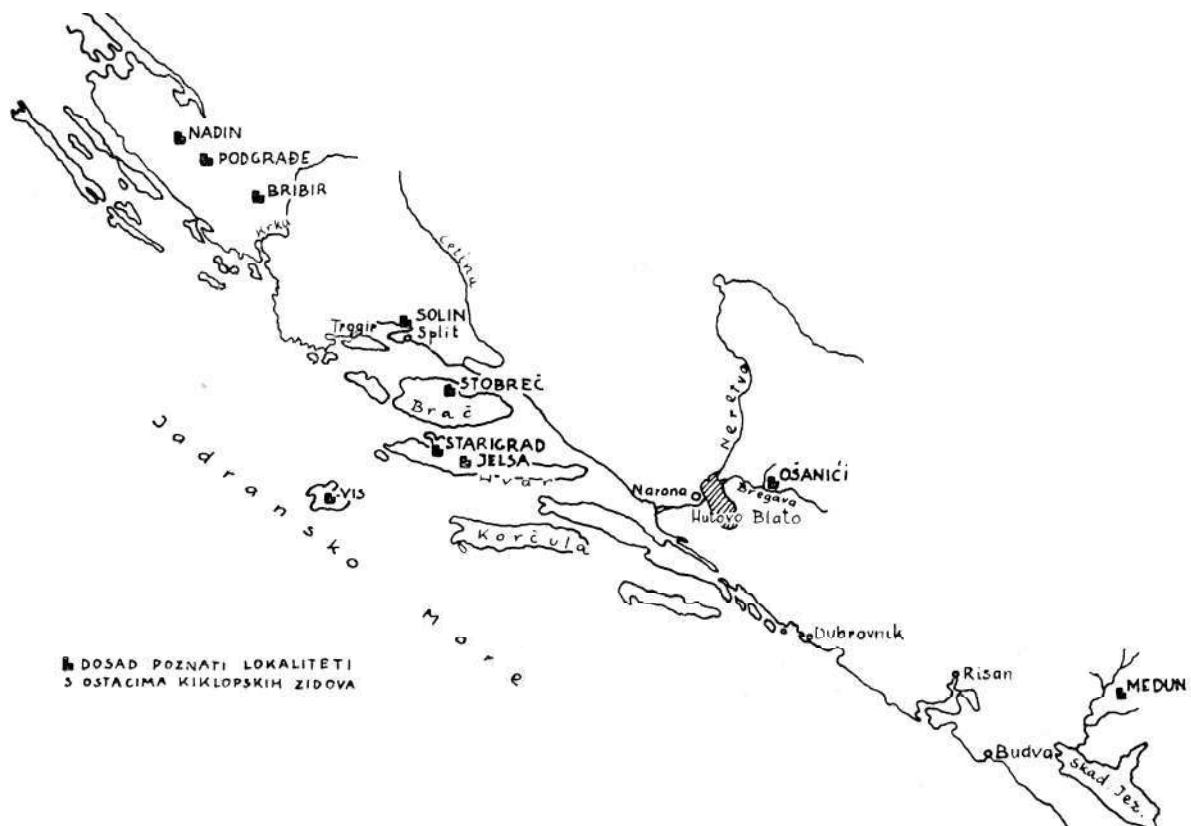
U svim ovim nabrojenim elementima leži upravo nedostatak dokaznog postupka, budući da je on baziran isključivo na tipološkim elementima, koji su u ovom slučaju nedovoljni. Upravo su zidovi Asserije i Varvarije, između svih ostalih sličnih utvrda Dalmacije, po svom izgledu najbliže zidovima Ošanića. Na Gradini poviše Ošanića, nema međutim uopće traga bilo kakvim vezama sa kulturom Rima. Tipologija građevinskih oblika za period posljednjeg milenija prije nove ere, nedovoljno je poznata i obrađivana, pa je sama za sebe — bez uvažavanja drugih popratnih arheoloških fakata — nedovoljna za sigurnu argumentaciju.

Ovdje želim da spomenem i rad arhitekta Č. M. Ivekovića o gradinama na otoku Žirju kod Šibenika.⁷ Iz njegovog opisa ne dobivamo, istina, potpunu sliku ove za nas važne gradine, no ipak se u detaljima zapaža srodnost sa Ošanićima. Već samo ime gradine »Gustijerna«, što znači »cisterna«, pokazuje kako su kasnijim stanovnicima ovih mjesta upale u oči instalacije za hvatanje kišnice (naziv »Banje« za ošanićku gradinu).

⁵ Dr. M. Abramić: Zapadna nekropola antikle Salone. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku. LII. 1950. Str. 1 — 18, tab. IV.

⁶ Vjesnik, 1950, str. 10.

⁷ Arh. G. M. Iveković: Otok Žirje, Starohrvatska prosvjeta 1927, str. 45—59.

Sl. 13. Pregled dosad registriranih lokaliteta s ostacima zidova od »kiklopskih« blokova u (području jadranske obale. — Verbreitungskarte »kyklonischer« Mauer im adriatischen Raum Jugoslaviens.

Kiklopski blokovi, zid s izlomljenom (cik-cak) linijom, stepenice i cisterne za kišnicu, govore o kulturnoj povezanosti osnivača jedne i druge naseobine.

Ako bismo, promatrajući ove naše gradine, i nehotice pomislili na njihovu povezanost s etrušćanskim zidovima u srednjoj Italiji, među kojima možda i postoji izvjesna tipska srodnost, treba da se prisjetimo da ekspanzivnost Etrušćana nikada nije bila toliko moćna da je mogla zahvatiti i obale Dalmacije. Njihov kulturni utjecaj osjećamo, istina, u Rimu, no taj isti Rim je Etrušćane vrlo brzo apsorbirao u svoju političku zajednicu.

Primjedba o neprekinutosti horizontalnih fuga na zidovima Asserije ne odgovara istini. Fotografiska reprodukcija na tabli VIII Bulletinu (1910) jasno pokazuje da takav prelom postoji, i da on takođe ima svoju analogiju na Ošanićima.

Podloga od sitnog kamena na kojoj leže zidni blokovi Varvarije⁸ i Salone, može imati, kako izgleda, drugu historiju. Koliko se s fotografijom može razaznati, sitno kamenje je povezano žbukom. Proizlazi da su »kiklopski« blokovi Varvarije i Salone postavljeni na sadašnje mjesto u doba kada je žbuka bila već poznata i u dnevnoj upotrebi, dakle, najranije negdje poslije III vijeka prije nove ere. S pravom se, međutim, treba da pitamo da li su ti blokovi kamena izrađeni upravo za to da budu postavljeni na te temelje ili su to tek spolija sa neke starije građevine, koja je vremenom izgubila svoju prvobitnu svrhu i namjenu, a doneseni su iz bilo kojih razloga na mjesto gdje smo ih danas zatekli.

Koliko je crkava ranog Srednjeg vijeka, na primjer, podignuta od antičkih spolija, da navedemo samo jedan od mnogo primjera »krađe« starog obrađenog kamena u dekadansama civilizacije. To, dakako, ne znači da Varvarija i Salone nisu imali starijih kiklopskih zidova, no njihovo prvobitno mjesto ne mora da se poklapa sa današnjim nalazištem tih greda. Jednako kao što je slučaj i kod starokršćanskih bogomolja. Ovim, dakako, nije izrečena jedna tvrdnja nego tek mogućnost, jer zidovi Salone VI vijeka nove ere, nedaleko Andetrijskih vrata, nisu ni u kom slučaju načinjeni od specijalno u to doba izrađenih blokova kamena, nego — naprotiv — od spolija među kojima se vide i fino dotjerani kubusi, očito namijenjeni za druge svrhe.

Mi danas i ne znamo gdje su ti blokovi mogli ranije stajati, no moramo pretpostaviti da je sistem jedne zastarjele utvrde, recimo, na zapadu Salone, morao vremenom gubiti na aktualnosti, dok nije, možda, postao potpuno suvišan, pa eventualno i prepreka u razvoju gradova u doba njihovog procvata pod rimskom upravom. Funkcija

građevina na Metrodorovom vrtu ipak nije potpuno jasna, ni u kom slučaju, barem što se tiče njihovog svrstavanja u red cemeterijalnih objekata. Tako je mogao i kamen stare grčke Salone dospjeti kao podzid na grobljansku ulicu prema Trogiru. O zidovima Varvarije nemamo toliko podataka da bismo mogli izraziti sličnu pretpostavku.

Rasprave o porijeklu i datiranju spomenutih dalmatinskih zidova ne mogu se prihvatiti prije nego se ne uzmu u obzir i svi potrebni elementi koji sačinjavaju jedno takvo nalazište. Uzimanjem iz cjeline na razmatranje samo jednog ili nekoliko takvih gradina ne može se postići onaj rezultat koji ipak daju svi ti zidovi kao cjelina. Grčko porijeklo naziva tih mjesta u Dalmaciji, a keramika i grobni nalazi u Hercegovini, Crnoj Gori i Makedoniji, mogu idealno da se ukomponiraju u jednu cjelinu. To se može s pravom učiniti, jer svi ti lokaliteti imaju u svojim »kiklopskim zidovima« jedan zajednički element, koji ih veže.

Sučaj Ošanića je, izuzev možda Trebeništa, jedinstven u krugu naših gradina sa kiklopskim zidom, budući da je život na tom naselju prestao po svoj prilici još prije dolaska Rimljana u ove krajeve. Ukoliko su stanovnici Ošanića i doživjeli eventualno ulazak rimskih legija u svoj grad, mogla je to biti samo još agonija naselja. Na ošaničkoj gradini nigdje nema gradnja ni pregradnja koje bi govorele — ili barem dale naslućivati — neko prihvatanje rimskih oblika. Nekoliko vila rustika razvija se na proplanku niže gradine i današnjeg sela Ošanića, a pravo rimsko naselje niče na području grada Stoca, oko 4 km niže od Gradine.

Nekropola starih građana ošaničke gradine nije do danas otkrivena. Za njom se zapravo nije još ni tragalo. Zaravanak je dosta prostran, a naselje zahvata samo jedan njegov dio. Ne znamo, prema tome, šta će se još otkriti u perifernim dijelovima, koji do 1955 nisu pregledani. Promatrajući s akropole dolinu Bregave, opaža se u polju između Radimlje i Vidoštaka oko 30 kamenih tumula srednje veličine. U blizini ovih tumula utvrđeni su na nekoliko mjesta tragovi prehistorijskih naselja, tako na Konštici kod Vidoštaka i na koti 191 kod Nekuka, u čijoj se neposrednoj blizini, na Toprkali, nalaze takođe 3 kamena tumula. Još poneka usamljena gomila kamena vidi se na maloj visoravni zvanj Dočina, ispod Ošanića. Danas, nažalost, ne raspoložemo nikakvim nalazima iz tih tumula, pa tako nemamo materijalne podloge za njihovo pripisivanje ma kom prehistorijskom (pa možda i antičkom) lokalitetu u okolici. U svakom slučaju njihovo prisustvo mora biti registrirano, jer nije isključena mogućnost njihovog povezivanja sa Gradinom.

Od svih gradina ošaničkog tipa na tlu Jugoslavije, jedino su Medun i Trebenište datirani

⁸ Za ilustraciju Varvarije vidi Zbornik Saveznog Instituta za zaštitu spomenika kulture. III, 1953, str. 137.

grobovima. U jedinom pretraženom grobu kod Meduna, a tamo ih ima više, — nađeni su kao prilog mrtvacu jedna staklena bočica i jedan grčki skifos od svjetložute gline, fine izrade i sa premazom crnog firnisa.⁹ Istraživači groba. Praschniker i Schober datirali su ovaj nalaz u III vijek prije nove ere.

Danas već prodire uvjerenje da poznati grobovi sa Trebeništa pripadaju gradini iznad manastira svetog Erazma, tojest da su nekadašnji stanovnici Gradine poviše sv. Erazma našli na Trebeništu svoje posljednje počivalište. Fakat da nedaleko trebeniške nekropole postoji nekoliko prehistorijskih gradina, ostao je u javnosti sve donedavno gotovo nepoznat. Manje zabilješke Mesesnela¹⁰ o gradištu iznad sv. Erazma ostale su nezapažene u naučnom svijetu, jer su objavljene u jednoj manjoj, čisto turističkoj publikaciji. Tek nedavno publiciran je nešto opširniji prikaz o ovom lokalitetu, koji pretstavlja korak naprijed u istraživačkim radovima na gradinama sa kiklopskim zidom.¹¹ W. Unverzagt misli, istina, da gradina iznad Trebeništa (zapravo Sv. Erazma) nije mogla biti stalno naseljena, nego da je služila samo kao povremeno utočište osobama sa Trebeništa. Autor je međutim do svog zaključka došao pogrešnim putem. Ne nalazeći na završanku gradine nikakav kulturni sloj, on je došao do zaključka da ga uopće nije ni bilo, no u našem kršu je to gotovo dnevna pojava da se kulturni slojevi sa gradina danas nalaze većinom na padinama, a ponekad i u podnožju brijega. Da je na gradini poviše Sv. Erazma bilo keramike, o tome svjedoče fragmenti skladišnih dolija ili amfora, čiji su donji dijelovi otkriveni in situ na jednom mjestu na gradini. Detalji gradine iznad samog Trebeništa nisu mi nažalost poznati.

Teško je prihvatiti tezu da bi onako veliko utvrđenje, kao što je ono iznad Sv. Erazma, moglo služiti našim prehistorijskim stanovnicima samo kao refugij. Koliko mi je poznato, gradine »s povremenom upotrebom« mogle su biti ili svetišta, kao naprimjer Vrsnik kod Stoca, ili torovi za stoku kao što je Mala Gradina kod Bjelosalića na Glasincu. Budući da opisano gradište poviše Sv. Erazma ne spada — kako izgleda — ni u jednu

od obje vrste objekata, pitamo se koliki bi morali i mogli biti razmjeri naselja čiji bi refugij bila gradina te veličine.

Pitanjem grobova na Trebeništu, a to je u ovom času za nas veoma važno pitanje, pozabavio se u posljednje vrijeme prof. Dr. J. Korošec,¹² koji je, rezimirajući sve dosadašnje rezultate istraživanja na tom lokalitetu, dao i svoje mišljenje o cijelom nalazu. Studirajući materijal, dr. Korošec je došao do zaključka da su pokojnici na Trebeništu bili Iliri koji su stajali u jačem kulturnom kontaktu sa Grcima. Tako misli i dr. Garašanin. Dr. Vasić nazire međutim ovdje neke helenizirane Ilire ili Makedonce. Fabricius¹³ misli da su oko Trebeništa živjeli Grci koji su se ova-
mo doselili još u mikensko doba. Fakat da je keramika u grobovima Trebeništa pretežno grčka i grčko-barbarska, tamo od VI vijeka prije nove ere, čini svakako jednu komponentu u određivanju etničke pripadnosti ukopanih osoba, dakle općenito i stanovnika jedne od obližnjih gradina. Ilirskih posuda bilo je ondje relativno malo. Metalna oprema mrtvacu, u kojoj dominira ilirska roba, pruža nešto jači oslonac za njihovo etničko opredjeljivanje u korist Ilira.

Nalazi izvjesnih primjeraka uvezene grčke robe među priložima nekropola u Jezerinama, Ribiću i na Glasincu, pokazuju kako je među ekonomski jačim, dakle i naprednijim ilirskim skupinama, postojala potražnja fine grčke robe. Dakako da su pri tom u obzir dolazili samo sitniji, za transport pogodniji predmeti, kao što su manje posude (najomiljeniji su skifosi), dijelovi ratne opreme i slično. Analizirajući u suštini zajedničko porijeklo priloga u grobovima Trebeništa i nekih pojedinih, već spomenutih grobova u Bosni, veza Ilira i Grka proizlazi kao logičan zaključak. No dok u Jezerinama i na Glasincu te veze ne prelaze granice obične trgovine, dotle Trebenište — povezano sa Ošanićima i Medunom — potkrepljuje pretpostavku o jednoj dubljoj vezi između ova dva naroda.

Konstatacija o kulturnim vezama je, mislim, tek onaj najblaži zaključak koji se mogao zasnovati na poznavanju trebeniške nekropole, ne uključujući u taj ambijent i gradine u njenoj blizini, kao što je ona poviše Sv. Erazma. Sada, poznavajući gradine kao još jednu, do sada ne uva-

⁹ C. Praschniker & A. Schober: *Archaeologische Forschungen in Albanien und Montenegro*. Akad. der Wiss. Schriften der Balkankommission. Heft VIII, Wien 1919.

¹⁰ Dr. F. Mesesnel: *Ohrid. Skoplje 1934*, str. 62—66.

¹¹ W. Unverzagt: *Die Burganlage über dem Kloster Sv. Erazmo am Ochridasee*. Germania. 32, (1954) Heft 1/2.

¹² Dr. J. Korošec: *Nekoliko pitanja oko grobova u Trebeništu*. Gl. Z. m. 1953, str. 91—101.

¹³ *Glasnik Skopskog naučnog društva*, 1931.

žavanu komponentu međunskih i trebeniških grobnih nalaza, možemo očekivati izvjesnu reviziju postojećih zaključaka.

Ranije izricane hipoteze o grčkim zidarima u službi ilirskih knezova na Ošanićima, nemaju gotovo nikakvog osnova, jer bi se per analogiam kiklopski zidovi trebali ponoviti i na Jezerinama ili Glasincu. S druge strane, veličina izgrađene površine, količina materijala i stupanj civilizacije starih građana Ošanića, isključuju Ilire ne samo kao osnivače naselja, nego i kao naručitelje tih građevina. Ošaniće je gradila i njime upravljala komuna, povezana nacionalnim i kulturnim sponama, materijaliziranim na objektima akropole. Tragovi monarhije, koju bi u ovim prilicama ilustrirali ostaci nekog reprezentativnog profanog zdanja, zasad se nisu mogli konstatirati.

Trebenište, Medun i Ošanići leže u pograničnim predjelima između Ilira i Grka, odnosno grčkih kolonija, i upravo zato moramo ovdje računati s izvjesnim grupnim infiltracijama jednih među druge, kao što je — recimo — prodiranje Delmata prema Jadranskom Moru. U širokom krugu oko Ošanića vidimo svuda tragove Ilira u punim oblicima njihovog kulturnog stvaranja, ali bez ikakvih tragova neke veze s Ošanićima. Ako bismo i prihvatili pretpostavku da su Grci, recimo, i gradili onaj relativno mali potez kiklopskog zida, šta onda znače one pravokutne zgrade, tolos, zgrada pokrivena grčkim tegulama i cisterne? U cijelom širokom hercegovačkom kraju samo isključivo na Ošanićima susrećemo ljude u posebnim prilikama, koje s pravom, i bez mnogo predomišljanja možemo da izdvojimo iz ostalog ilirskog stada.

Ako i prihvatimo hipotezu dr. Patscha da su stari ošanićki stanovnici kovali novac s natpisom »Daorson«, za koje čujemo da su bili Iliri, onda opet moramo pomišljati na izvjesno miješanje — rekli bismo »krvno obnavljanje« starih grčkih kolonista sa svježim ilirskim elementom, koji je, prirodno, nadirao u grad, ali se i sam njegovim običajima rastakao, te tako nije bio u stanju da kulturne tekovine ošanićkog emporija prenosi dalje u unutrašnjost Ilirika. Da su Iliri mogli vremenom potpuno preoteti vodstvo u tim gradovima, govori fakat da 167 godine prije nove ere na Medunu vidimo kao isključivog gospodara ilirskog kralja Gentija, dok u isto doba među Daorsima vlada njegov brat Karavancije¹⁴. Treba ta-

¹⁴ Grga Novak: Issa i iseisika država. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LIV-1952, str. 34–37.

kođer da se prisjetimo da je 20 godina kasnije (146 god) cijela Grčka već postala plijenom rimskih legija. Onda će nam biti jasno da se proces umiranja grčkog elementa na periferiji bliže Rimu odvijao još i mnogo prije, na našem tlu u korist Ilira, čija je otporna snaga prema Rimu bila svakako jača od tada već rastočenih Grka.

Još bi se jedno pitanje moglo postaviti u vezi s Gradinom na Ošanićima, a to je ubikacija podataka iz 24. poglavlja poznatog Pseudo Skilakovog Peripla.¹⁵ O tome je već češće puta bilo riječi u literaturi¹⁶, a u novije vrijeme nas je u ovom pitanju naročito zadužio dr. Mate Suić.¹⁷ Podaci 24. poglavlja Peripla tumačili su se dosad na razne načine, no uglavnom su se oni trebali odnositi na područje oko Neretve, od Narone pa naviše. Analizom nekih jezičnih osebina toga poglavlja, dr. Suić je došao na sasvim originalnu pretpostavku da se ono odnosi na kraj oko Bojane i Drima. Otkrivanjem ošanićkih ruševina, mislim da se, međutim, i opet moramo povratiti tom problemu i ponovno ga razmatrati. U Periplusu se izričito spominje emporij Narona, zatim jedno jezero poviše njega, pa rijeka Arion, koja uvire u to jezero, a kojom se za pola dana plovidbe može stići do drugog emporija, položenog na stjenama i liticama podalje od rijeke. U tom bi se emporiju trebalo nalaziti svetište Kadma i Harmonije. Mjera koju iznosi Periplus za jezero poviše Narone čini nam se za ove prilike malo prevelika.

Područje Neretve od Gabele i Čapljine, pa do Klepaca, Svitave i Dračeva, zajedno sa današnjim Hutovim Blatom i Deranskim Jezerom, činilo je još u najnovije geološko doba jedno jezero koje je otjecalo usjekom između Gabele i Dračeva. Rijeka Neretva, izlazeći kod Čapljine iz usjeka kojim protječe od utoka Bune, razljevala se ovdje u široki prostor, te ga polako zatrpavala ogromnim nanosima materijala iz svog gornjeg toka. Na dijelovima bliže riječnoj struji došlo je tako do veće sedimentacije i bržeg nasipanja grubim materijalom (tamo gdje je danas selo Višići), dok se u ostalim dijelovima jezera taj proces odvijao mnogo sporije, zapravo je i sada još u toku. Tako danas imamo između Čapljine i Gabele već pot-

¹⁵ G. Mullerus: Geographi Graeci minores, Paris 1855, str. 15–96 (prema Suiću).

¹⁶ V. Radimsky: Der Narenta-See des Skylax. WMBH IV 1896, str. 129–134 i Gl. Z. m. 1894, str. 533.

Dr. K. Patsch: Pseudo Skilaxovo jezero ... Gl. Z. M. 1906, str. 367.

¹⁷ Mate Suić: Gdje se nalazilo jezero iz 24. pogl. Pseudo Skilakova Peripla? Gl. Z. m. 1953, str. 111–129.

puno čvrsti aluvij, dok su se u području Hutova Blata i Deranskog Jezera zadržale veće i manje površine stajace vode.

Ako dolinom Bregave, pođemo prema Stocu i Ošanićima, onda ćemo nakon 20 kilometara puta stići do Vidovog Polja, na čijem se istočnom rubu — do 4 kilometra daleko od rijeke — uzdižu stijene sa ošanićkom gradinom. U *Periplu* čitamo, međutim, ovu rečenicu: »Od rijeke Ariona (misli se od njenog ušća u jezero) plovi se pola dana, i tu su litice Kadma i Harmonije, i svetište po-dalje od rijeke Ariona« . . .

Mislim da se smisao ove rečenice može idealno uklopiti u geografske prilike oko Neretve i ošanićkog emporija, daleko bolje nego kombinacija sa *Lychnidom*, ili možda *Meteonom*. *Neretvansko Jezero* nije, istina, moglo biti mnogo duže od 78 grčkih stadija (oko 15 km), dok *Ostrovo*, plodni i u Starom vijeku naseljeni poluotok u tom jezeru, nema više od 30 stadija dužine. Naznaka mjere od jednog dana vožnje po jezeru, i otoku od 120 stadija, ne mogu se uklopiti u faktične relacije između *Narone* i utoka *Bregave*, no isto tako je naznaka mjere od pola dana vožnje rijekom do gornjeg emporija premalena za razmjere od *Skadra* do *Ohrida*.

Spomen o kultu *Kadma* i *Harmonije* na *liticama* emporija poviše *Ariona* dobiva u ambijentu ošanićke akropole svoj posebni značaj. Centar *Kadmovog* kulta bio je — kako izgleda — u *Lychnidu* (*Ohridu*), no kao svetišta spominju se kod antičkih pisaca, između ostalih i *Budva*, pa još neko naselje *Kylikes*, za koje ne znamo gdje je postojalo (Gl. Z. m. 1953, str. 118). S punim pravom možemo, dakle, očekivati mogućnost lociranja jednog takvog kulturnog mjesta i na našim Ošanićima.

Povijest *Kadma* i *Harmonije* zavijena je ve-lom mitoloških fantazija. U osnovi treba u tom kultu nazirati penetraciju Grka u iliriska područja. Njegov kult ne probija daleko od grčkog pograničnog pojasa, a to znači da se on zadržao u zonama koje u etničkom pogledu nisu mogle biti potpuno čiste. Iz toga vidimo, nadalje, da grčke kolonizatorske akcije IV i III vijeka prije nove ere ne znače prvi kontakt Grka sa ilirskim teritorijem, nego će taj biti mnogo starijeg datuma. O tome, eto, govori *Kadmov* kult.

Ošanićka *Gradina* osnovana je nesumnjivo kao grčki emporij na istaknutom položaju prema *Iirima*, s osnovnom funkcijom trgovačkog posred-

nika između proizvođača u unutrašnjosti zemlje i mediteranske trgovačke mreže. Njegovi osnivači se vremenom gube u moru svježeg ilirskog naroda iz okoline. Čvrsti, agresivni i otporni, *Iliri* se u sutonu svoje vlastite samostalnosti organiziraju u savez plemena, iznoseći svoju vlast sve do na same obale *Jadranskog Mora*. I dok se *Salona*, *Epetium* i drugi gradovi bliže *jadranskoj* obali teško i uz pomoć *Rima* odupiru ovoj etničkoj infiltraciji i političkoj agresiji, dotle se, kako izgleda, građani *Ošanića* stapaju sa pridošlim gospodarima u neki ilirogrčki amalgam. Na pozornicu historije ovi građani nastupaju u II vijeku pr. n. e. kao *Daorzi*, koje, istina, pribrajamo *Iirima*, no čija kultura pokazuje mnogo dodirnih točaka s grčkom. U doba kada *Rimski Imperij* pruža šaku prema *Iliriku*, susrećemo *Daorze* već kao neotpornu, kompromisima sklonu zajednicu. Slabost prema okupatoru ne može se opravdati geografskim položajem, ili blizinom nekog centra ekspanzije. Koliko su *Ošanići* daleko do *Narone*, toliko su nesumnjivo bile daleko istaknute *gradine* *Delmata* od *Salone*.

Ako bismo nalaze na *Ošanićima* razmotrili zajedno sa dokumentarnim materijalom drugih sličnih nalazišta u *Jugoslaviji*, mislim da bismo postojanje ovog naselja mogli staviti u raspon između VI i II vijeka nove ere. O njegovim počecima teško bi se u sadašnjem stadiju istraživačkih radova moglo što sa sigurnošću izgovoriti. Zid »s izlomljenom linijom« spada svakako među najstarije arhitektonske objekte ošanićke gradine. Za njegovo datiranje nemamo, međutim, sigurnog oslonca, jednako kao i za *krovne plinte* i *solene zgrade* B.

Sadržaj *kamenih tumula* oko gradine danas nam je još nepoznat. Ovakva vrsta sahranjivanja poznata je kod *Grka* u jednom mnogo starijem periodu nego je naše privremeno datiranje ošanićke gradine, no kod *Ilira* je taj običaj ostao sačuvan sve do prvih vijekova nove ere.

Isto tako ne znamo ništa o završetku života na tom mjestu. Do napuštanja gradine moralo je doći najkasnije tokom II stoljeća prije nove ere, budući da u to doba dolazi već do živog kontakta ovih krajeva sa *Rimom* i *rimskom kulturom*. Rezultati dosadašnjeg istraživanja nisu nam objasnili da li je prekid života na starim *Ošanićima* nastupio u jednom potezu, ratnim razaranjem, ili je grad rništen polagano, konkurencijom novog naselja u prostoru današnjeg *Stoca*.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE BURG VON OSANICI BEI STOLAC

Unter allen vorrömischen Siedlungen Bosniens und Herzegowinas, nimmt die Burg von Osanici eine besondere Stelle ein.

Auf einem Plateau im herzegowinischen Karst, ungefähr 200 Meter über dem Tal des Bregavaflusses, stehen die heute noch auffallenden Reste eines griechischen Emporiiums, dessen Mauerzüge noch immer gut erhalten sind.

Im Jahre 1953 wurde eine topographische Aufnahme und eine vorläufige Untersuchung der Akropolis, der Agora sowie der Hauser, die sich unmittelbar an dieselbe anlehnen, durchgeführt.

Die bemerkenswertesten Denkmäler der Akropolis sind ein durch einen Rundbau gekrönter Tumulus, ein höhlenartiger Raum, ein mit typisch griechischen Dachplatten gedecktes Gebäude, eine Zisterne, und — das eindruckvollste Monument der Burg überhaupt — die Mauer aus grossen Steinquadern (Kyklopenmauer).

Vorläufig sind keinerlei archaologische Ausgrabungen vorgenommen worden.

Die sogenannte »Mauer in durchbrochener Linie« (Zickzackmauer), dürfte älteren Datums sein und die Bestimmung gehabt haben, welche später von der Kyklopenmauer übernommen worden ist. Da sie während des Bestehens der Kyklopenmauer mit Erde verschüttet wurde, blieb sie bis auf den heutigen Tag in ihren Grundzügen gut erhalten. Die grosse Agora ist von viereckiger Form, und von allen Seiten durch Gebäude eingeschlossen, deren Bestimmung bis auf die Zisterne noch nicht klargestellt werden konnte.

Der Typus der Hauser, die sich von der Agora an mehrere hundert Meter weit gegen Südosten erstrecken

konnte noch nicht mit Sicherheit bestimmt werden. Dergleichen sind auch die zum Teil grossen Gebäude an den Hängen unter der Akropolis noch nicht untersucht worden.

Einige steinerne Tumuli befinden sich in der Nähe des Ostrandes der Burg, eine igrössere Anzahl derselben im Tal unter der Burg. Von ihnen wurde bisher kein einziger untersucht, so dass wir über den Inhalt der wahrscheinlich zur Burg gehörenden Gräber noch nichts wissen. Inschriften fehlen bislang.

Die Burg von Osanici zeigt eine augenfällige Verwandtschaft mit den griechischen Gründungen im adriatischen Raum, wie z. B. den Burgresten vom Nedinum, Asseria, Varvaria, Salonae, Pharos, Issa, Meteon (in Montenegro), und der Burg über dem Kloster des Hl. Erasmus am Ochridasee in Mazedonien. In der Nähe der Bunganlagen befinden sich zahlreiche Bruchstücke verschiedener griechischer Gefässe, darunter aber auch einige illyrischer Herkunft.

Als die Dynamik der griechischen Kolonisation im II vorchristlichen Jahrhundert langsam nachliess, dürfen Illyrer als Nachfolger von Osanici aufgetreten sein. Die Geschichte erwähnt zu dieser Zeit einen illyrischen Stamm, den der Daorsen, deren Kultur viele Behrührungspunkte mit der griechischen aufweist. Ihr Zentrum wurde mit gewisser Wahrscheinlichkeit hier gesucht. Die bisherigen Funde und der Vergleich mit anderen, verwandten Lokalitäten, gestatten eine Existenz der Burg vom VI. bis zum II. vorchristlichen Tahrhundert anzunehmen. Damit bricht ihre Belegung völlig ab. Weder römische noch irgendwelche späteren Epochen haben nämlich auf der Burg Spuren einer Benützung hinterlassen.